

ДО ПИТАНН ПРО ЧАС ЗАСНУВАННЯ ХЕРСОНЕСА ТАВРІЙСЬКОГО

У статті на основі новітніх датувань археологічних матеріалів обґрунтовано перегляд гіпотези про заснування Херсонеса у другій половині VI ст. до н. е. та запропоновано нову дату в межах першої чверті V ст. до н. е.

Вивчення старожитностей Херсонеса Таврійського розвивається настільки стрімкими темпами, що історію грецької колонізації Південно-Західної Таврики за останні 15 років практично було повністю переписано. Загальновідомо, що за-пропонована дата заснування Херсонеса у 422—421 рр. до н. е. (Schneiderwirth 1882, s. 16) упродовж кількох десятиріч сприймалася як аксіома (детальніше див.: Виноградов, Золотарев 1998, с. 41). Проте наявність на пам'ятці знахідок, які навіть на початку XX ст. датувалися раніше за-значеного часу, була очевидною. Отже, не випадково, що перша спроба пояснити цей факт тимчасовою корабельною стоянкою, яка передувала заснуванню Херсонеса (Ростовцев 1918, с. 80—81), була предметом тривалої дискусії (Гриневич 1928; Жебелев 1930; Тюменев 1938). Проте, незважаючи на всі намагання дослідників, єдиного погляду на інтерпретацію ранньої кераміки не було досягнуто. Нові спроби аргументованих пояснень наявності в Херсонесі матеріалів, раніших за останню чверть V ст. до н. е., знову почали активно обговорюватися лише в 1970-х рр. Як витікає із дискусії, її учасники розуміли, що проблема не обмежується вивченням речового матеріалу, а міцно пов'язана з широким колом питань колонізації регіону.

Полемізуючи з С.О. Жебелевим про те, що знахідки іонійської кераміки в Херсонесі є нечисленними, Г.Д. Белов зауважив, що після відкриття раннього некрополя на Північному березі, їх кількість значно збільшилася, і ці фрагменти дають змогу стверджувати про наявність іонійської факторії, яка передувала дорійському Херсонесу (Белов 1972, с. 23). До ранньої кераміки зверталася А.А. Зедгенідзе, яка проаналізувала чорнота червонофігурний аттичний посуд та виділила екземпляри пізньоархаїчного часу. На думку дослідниці, цей посуд є слабким доказом стаціонарного життя на пам'ятці, до того ж його могли використовувати в побуті одночасно із основною масою кераміки IV ст. до н. е. Отже, на відміну від Г.Д. Белова, вона вважала, що ці фрагменти не підтверджують гіпотезу про більш раннє виникнення поліса (Зедгенідзе 1979, с. 30).

© А.В. БУЙСЬКИХ, 2006

Новий етап у вивченні колекції ранньої херсонеської кераміки пов'язаний з ім'ям М.І. Золотарьова. Його дослідження різних видів ранньої привезеної із Середземномор'я керамічної продукції (Золотарев 1993; Zolotarev 1996, р. 311—317) лягли в основу серії спільних праць із Ю.Г. Виноградовим (Vinogradov, Zolotarev 1990, р. 85—119; Виноградов, Золотарев 1998, с. 36—46; 1999, с. 91—129). Автори на підставі керамічних матеріалів і серії остраконів неодноразово уточнювали свою гіпотезу, згідно з якою Херсонес заснували гераклеоти разом із делосцями на початку останньої чверті VI ст. до н. е. (Виноградов, Золотарев 1998, с. 37). Поштовхом до цієї події стало «очищення» Делоса афінським тираном Пісістратом, в результаті якого частина населення втратила свої домівки й вимушена була шукати притулку на чужині (Виноградов, Золотарев 1998, с. 41).

Останнім часом гіпотеза Ю.Г. Виноградова — М.І. Золотарьова дістала подальшого розвитку у І.С. Сурикова, який деталізував час активності Пісістрата на Делосі в межах його третьої тиранії — серединою 40-х рр. VI ст. до н. е. Автор констатував: оскільки цю подію зафіксовано в археологічному «літопису» Херсонеса, її слід визнати визнаною «історичною реальністю» (Суриков 2002, с. 73—74; 2006, с. 48—53).

Проте, були спроби й альтернативної аргументації. Зокрема, на попередньому хронологічному рубежі — не раніше останньої чверті V ст. до н. е. — наполягає Дж. Хайнд, який для доказів також залучив археологічні джерела, але обмежився переліком давно відомих фактів. До того ж, у інтерпретації цих фактів було допущено відверті помилки (Hind 1998, р. 141—146). Його гіпотезу, в тому числі хронологічні побудови, було розкритиковано (Виноградов, Золотарев 1999, с. 129, прим. 159). Свої погляди на проблему раннього Херсонеса виклав і С.Ю. Саприкін. Дослідник відніс заснування міста до кінця першої третини V ст. до н. е. та пов'язав його з колонізаційною діяльністю Ольвії (Saprykin 1998, р. 227—248). Отже, маємо ще одну дату заснування Херсонеса.

Ознайомлення з останніми працями дає змогу дійти висновку, що археологічна сторона

сприймається в них як цілком непохитний постулат, який переходить як вирішальний аргумент із однієї публікації в іншу, в той час коли історична реконструкція має ґрунтуватися на реальних археологічних фактах. Таку ситуацію, швидше за все, можна пояснити тим, що ніхто зі згаданих авторів не працював із археологічним матеріалом, на який вони посилалися, повністю довіряючи висновкам археологів. Проте саме ці висновки, як впливає із майже 80-десятирічної дискусії, є дуже суперечливими. Найдетальніше основні хронологічні репери із урахуванням праць попередників майже п'ятнадцять років тому визначив М.І. Золотарьов. Саме йому належить висновок про те, що Херсонес було засновано в останній чверті VI ст. до н. е., а створення культурного шару збігається із часом появи перших поховань на території міського некрополя та припадає на першу чверть V ст. до н. е. (Золотарев 1993, с. 19).

Тим часом археологічна наука не стоїть на місці — постійно уточнюються датування та центри виробництва різноманітних категорій археологічних матеріалів, передусім амфорної тари і столового посуду. Заснування Херсонеса є непростю проблемою, оскільки ця пам'ятка ще й досі не дає закритих археологічних комплексів раннього часу, а відповідно, й синхронних будівельних. Розв'язання цієї проблеми можливе, оскільки сучасна антична археологія володіє значною інформацією про ранні культурні нашарування, комплекси та керамічні колекції з інших північнопричорноморських центрів. Отже, нагромадження нових матеріалів на одних пам'ятках змушує по-новому інтерпретувати вже відомі матеріали з інших. Очевидно, що перегляд атрибуцій та датувань ранніх херсонеських матеріалів та приведення їх у відповідність до сучасних є важливим завданням, тому що лише вони можуть реально підтвердити чи спростувати гіпотезу про заснування Херсонеса у другій половині VI ст. до н. е.

Зауважимо, що важливість встановлення якомога точніших археологічних датувань добре розумів і М.І. Золотарьов. Він проаналізував речові знахідки згідно з двома основними категоріями — амфорами та східногрецьким столовим посудом (у Херсонесі його визначають як «іонійський»). Дослідник справедливо зазначив, що сліди постійного життя на будь-якому давньогрецькому поселенні передусім необхідно встановлювати за знахідками масового амфорного матеріалу, в якому доставляли життєво необхідні продукти споживання — олію і вино (Виноградов, Золотарев 1999, с. 105). З цих позицій і розпочнемо ревізію археологічних датувань.

Керамічну тару представлено археологічно цілими формами, великими фрагментами та профільними частинами амфор із різноманітних центрів, серед яких кількісно переважає о. Хіос. Усі фрагменти хіоських амфор, насамперед вінця та горла, було справедливо віднесено до першої половини V ст. до н. е. (Золотарев 1993, с. 115), причому окремі з них (Золотарев 1993, табл. XV, 5; XVIII, 4, 5), на нашу думку, можуть бути датовані й третьою чвертю цього сторіччя (пор.: Монахов 2003, табл. 7). В іншій публікації зазначено, що знайдені в Херсонесі хіоські амфори належать до II—IV типів за класифікацією В. Грейс — І.Б. Брашинського та датуються другою половиною VI — третьою чвертю V ст. до н. е. (Виноградов, Золотарев 1999, с. 105). Проте в І.Б. Брашинського ранній тип хіоських пухлогорлих амфор має два варіанти — ранній та пізній, причому ранній варіант, датований у межах останньої чверті VI ст. — 480 р. до н. е., характеризується додатковим пофарбуванням тулубів, ручок, вінець, а також знаками-дипінті у вигляді кружків і хрестів (Брашинский 1980, с. 15—16). Жоден із фрагментів хіоських амфор із Херсонеса не має додаткового пофарбування, що красномовно свідчить про їх датування лише після 500 р. до н. е. (пор.: Монахов 2003, табл. 4—6; Рубан 1982 — після 490 р. до н. е. — типи II, IIIa).

До першої половини V ст. до н. е. віднесено профільовані частини амфор, визначених як продукція Самоса (Золотарев 1993, с. 15—16). Під час паралельної публікації матеріалів раннього некрополя ці фрагменти також було віднесено до самоського виробництва або кола Самоса (Монахов, Абросимов 1993, с. 122, табл. 1, 2—3) того самого часу. В останній типологічній класифікації центром виробництва цих амфор визначено Мілет та залишено без змін їх датування в межах першої половини V ст. до н. е. (Монахов 2003, с. 34—35, табл. 19, 2, 4; 20, 3).

Тим само часом датовано фрагменти червоноглиняних лесбоських або кола Лесбоса амфор із конічною ніжкою. Проте, на наш погляд, цілий екземпляр без ніжки (Золотарев 1993, с. 16—17, табл. XIX) не належить зазначеному центру (центрам). Кінцем VI — початком V ст. до н. е. датовано амфору, визначену як продукцію одного з іонійських центрів (Золотарев 1993, с. 17—18, табл. XVIII, 2). Утім, зважаючи на креслення, саме цю форму було визначено як «протофасоську» з тим само датуванням (Монахов, Абросимов 1993, с. 120—121, табл. 1, 1). У деталізованій типології амфорної тари хронологічну групу цієї амфори було залишено без змін (Монахов 2003, табл. 24, 3), що нам здається неправильним. Цю амфору на складній профільованій ніжці було співвіднесено з посудинами третьої серії даного типу, які з-поміж інших

морфологічних ознак мали горла конічної форми (Монахов 2003, с. 40). Проте амфори, виділені в п'яту серію (датовуються першою половиною — серединою V ст. до н. е.), що втілюють подальший розвиток цього типу, за морфологічними ознаками набагато ближчі до херсонеської амфори — коротке циліндричне горло та подібні пропорції конічного тулуба (Монахов 2003, табл. 26).

Із вищезазначеного випливає, що жодний із перелічених ранніх типів амфор, відомих у Херсонесі, не датується раніше першої чверті V ст. до н. е., причому основна частина відомих амфор, у тому числі й тих, що походять із раннього некрополя, датується в межах першої половини цього століття. Цей висновок дуже важливий, оскільки під час останньої узагальнювальної ревізії ранніх матеріалів, що походять із херсонеських міських некрополів, нижній хронологічний рубіж амфорної тари було традиційно віднесено до кінця VI ст. до н. е. (Стоянов 2004, с. 12).

Ситуація, що склалася з хронологією амфор, змусила нас переглянути й деякі інші положення, виведені раніше на підставі іонійської кераміки, інформація про значну кількість якої у Херсонесі постійно переходить із однієї праці в іншу. Дотепер беззаперечним авторитетом у цьому питанні користуються праці Г.Д. Белова, в яких на рівні знань того часу узагальнено свідчення про іонійський імпорт до Херсонеса (Белов 1962, с. 119—120; 1972, с. 17). Наступною працею, присвяченою значному масиву іонійської кераміки, була збірка, укладена М.І. Золотарьовим (Золотарьов 1993).

Ознайомлення зі згаданими публікаціями і керамікою, що зберігається в Національному заповіднику «Херсонес Таврійський», викликало низку суттєвих запитань. Перше і найголовніше: чи можна однозначно стверджувати про іонійське походження цієї кераміки та які критерії її виділення із загального масиву? Цілком очевидно, що Г.Д. Белов не мав на меті такого завдання. Саме завдяки цьому, як нам здається, в ранньому некрополі на Північному березі разом із матеріалами першої половини IV ст. до н. е. наявний привізний іонійський посуд (Белов 1962, с. 119—120), дотепер не відомий у жодному центрі Північного Причорномор'я.

Наявність великої кількості кераміки іонійського походження, яку імпортували до міста протягом тривалого часу (до середини IV ст. до н. е. включно), стала ще однією беззаперечною аксіомою в археології Херсонеса (Золотарев 1996, с. 38). На хронологічне протиріччя висновків Г.Д. Белова першою звернула увагу А.А. Зедгенідзе. Вона зауважила, що час існування найранішої кераміки з некрополя на Північному бе-

резі було встановлено в межах першої половини — кінця V ст. до н. е., в той час як сам некрополь віднесено до кінця V—IV ст. до н. е. (Зедгенідзе 1979, с. 27). М.І. Золотарьов дещо змінив хронологію іонійської кераміки і верхню хронологічну межу її існування визначив уже другою чвертю V ст. до н. е. (Золотарев 1993, с. 14). Практично до аналогічного висновку дійшли також С.Ю. Монахов та Е.М. Абросимов (Монахов, Абросимов 1993, с. 139).

М.І. Золотарьов врахував також і проблему відбору кераміки, залучивши до аналізу лише фрагменти, які давали змогу відновити форму посудини та надійно визначалися як іонійські (Золотарев 1993, с. 7). Очевидно, що основним показником слугували орнаментальні мотиви у вигляді смужок «тьмяним лаком різноманітних відтінків» (1993, с. 10). Цей критерій загалом надійний, проте, як буде доведено нижче, не є універсальним. Загалом М.І. Золотарьов мав рацію щодо обраної методики класифікації керамічних фрагментів. Частина матеріалів дійсно належить продукції іонійських центрів. Проте лише частина.

Основною перешкодою для правильної атрибуції кераміки, на нашу думку, є відсутність сучасної узагальнювальної праці, присвяченої вивченню простого столового посуду Херсонеса, в тому числі й місцевого виробництва. Зокрема, на прикладі Ольвії відомо, що в другій половині IV ст. до н. е. місцеве керамічне виробництво імітувало форми та простий за художніми засобами малюнок у вигляді смужок та зигзагів. Було спеціально наголошено, що йдеться не про звичайне для елліністичної епохи відродження архаїчних мотивів, а про продовження більш раннього виробництва, яке почалося ще з часу використання в Ольвії привізного іонійського посуду (Кніпович 1940, с. 165). Т.М. Кніпович зауважувала, що залежно від умов випалу покриття на черепку набуває блиску «глазурі». Дослідниця також запропонувала розділити ольвійську кераміку «іонійського типу з простішим розписом у вигляді поясків та смужок» на чаші та глечики.

Наше ознайомлення з керамікою Херсонеса, яку прийнято називати іонійською, дало серйозні підстави для спростування тези щодо наявності на пам'ятці значної кількості посуду, який традиційно вважають іонійським імпортом. Його не завжди можна візуально відрізнити лише за якістю лакоподібного покриття (особливо, коли йдеться про окремі фрагменти, а не цілі екземпляри) та глини, тому в деяких випадках форма цілих або археологічно цілих посудин надає додаткових аргументів для атрибуції. Таким чином, не слід пов'язувати з іонійським імпортом пізньоархаїчного часу такі форми як, наприклад, лагінос та унгвентарій зі смуж-

ками на тулубі або глечик із плющовим орнаментом на пологих плечах (Золотарев 1993, табл. I, 1, 3, 5). Усі вироби дійсно імпортовані, але в ранньоелліністичний час.

На окрему увагу заслуговує лекіф, що походить із так званого будинку Аполлонія у XIX кварталі на Північному березі. Г.Д. Белов знайшов йому аналогії серед смугастих арибаллічних лекіфів пізньоархаїчного часу, зокрема Березані (Капошина 1956, с. 233, рис. 13, 3), кінця VI — початку V ст. до н. е. (Белов 1972, с. 20, рис. 7). Подібним за орнаментом він вважав і синхронний березанському арибаллічний лекіф із некрополя Гермонасси (Гайдукевич 1959, с. 167, рис. 15, 1). Херсонеську посудину було знайдено з іншим, подібним за формою лекіфом, який також мав чорне лакове покриття (Белов 1962, с. 153, рис. 16, а). При цьому Г.Д. Белов зазначив, що ці форми є пізньою ремінісценцією згаданих іонійських лекіфів, оскільки предмети, виявлені разом із ними, не давали підстав для віднесення їх до архаїчного часу (Белов 1976, с. 20). З такою атрибуцією для першого лекіфа погодився й М.І. Золотарьов, проте понизив його нижню хронологічну межу до кінця VI — початку V ст. до н. е., тобто до того часу, від якого відмовився Г.Д. Белов (1993, с. 30—31, № 6).

Очевидно, немає сенсу розмірковувати на тему, як могли використовувати у побуті цілий лекіф протягом понад двох-трьох століть, оскільки керамічний комплекс будинку, де його було знайдено, датується III—II ст. до н. е. Форма посудини, особливо його верхньої частини, значно відрізняється від форми та орнаментативних типів пізньоархаїчних лекіфів із хвилеподібною орнаментативною, що були наведені Г.Д. Беловим як аналогії. До того ж їх було знайдено разом із флаконами з лаковим покриттям (Белов 1962, с. 153, рис. 17), які не належать до іонійського імпорту. Отже, форма всіх цих посудин, незважаючи на наявність лакоподібного покриття, не дає змоги датувати їх іншим часом, крім елліністичного.

Подібна ситуація спостерігається і з гідрією, розписаною смужками по тулубу та зигзагами на горлі, яку було виявлено в сімейному похованні на південній ділянці некрополя (Косцюшко-Валюжинич 1905, с. 107, рис. 47). М.І. Золотарьов знайшов їй аналогії в іонійській столовій амфорі з ольвійського некрополя, розписаній п'ятьма рядами хвилястих смужок на горлі та плечах (Золотарев 1993, с. 30). Ольвійська амфора (Фармаковский 1914, с. 18, рис. 22) дійсно належить до другої половини VI ст. до н. е. (пор.: третя чверть VI ст. до н. е. — Скуднова 1989, № 71). У цьому випадку подібність ґрунтується на використанні аналогічних орнаментальних мотивів. Морфологічні характеристики херсо-

неської гідрії, насамперед конусоподібна форма, не дають підстав датувати її кінцем VI ст. до н. е. Очевидно, тут знову може йтися про пізнішу імітацію іонійської кераміки.

Крім того, як і у випадку з лекіфом із будинку Аполлонія, слід припускати набагато триваліше існування гідрії. Незважаючи на те, що гідрію, уже з відбитими ручками, було використано як поховальну урну, інша урна з тієї самої сімейної могили — червонофігурний кратер — датується початком IV ст. до н. е. (Гриневич 1959, с. 119; Стоянов 2005, с. 40). Безумовно, в могили могли класти речі, що були виготовлені раніше та вийшли з ужитку на час поховання — така практика була поширеною і загальновідомою. Поховання в одній сімейній могилі також могли бути різночасовими. Проте незважаючи на те, що випадки тривалого використання сімейних гробниць у херсонеському некрополі доримського часу відомі, зокрема в підстінному склепі № 1012 (Стоянов 2004а, с. 122—130), прикладів застосування інвентарю з інтервалом понад сто років дотепер не зафіксовано.

Усе вищезазначене стосується і глечиків з двома чи трьома смужками по тулубу під ручками (Белов 1972, рис. 5, 6; Монахов, Абросимов 1953, № 57). Аналогічний декор є дуже популярним мотивом у кераміці місцевого херсонеського виробництва вже не пізніше другої половини IV ст. до н. е. та охоплює значну частину елліністичного періоду (Zolotarev 2005, fig. 9—12; 14, 6). На нашу думку, глек із перевитою ручкою також не належить до іонійського імпорту (Белов 1976, с. 119, рис. 11, 6). Тут доречно згадати про знахідки поховальних урн — гідрій із перевитими ручками та врізним хвилястим орнаментом із поховань кінця IV ст. до н. е. в некрополях Херсонеса (Щеглов 1975, рис. 2; 3, 1, 3—4) та Керкінітиди (Щеглов 1975, рис. 3, 2; Кутайсов, Ланцов 1989, с. 6—7, № 36, рис. 8, 2; Кутайсов 2004, рис. 115, 2), які справедливо віднесено до продукції місцевих керамічних майстерень.

Крім глеків, лакоподібні смужки містили чаші, на які першим звернув увагу Г.Д. Белов (1972, с. 21, рис. 9), а значну кількість увів у науковий обіг М.І. Золотарьов, який називав їх (слідом за Г.Д. Беловим) «чашами-киліками» (Золотарев 1993, с. 44—45). Така атрибуція видається не зовсім точною, оскільки терміном «іонійський килік» визначають широковідомий тип східногрецького посуду, поширеного наприкінці VII — початку VI ст. до н. е. (Vallet, Villard 1955, p. 14—34; Thalmann 1977, № 46—80; Isler 1978, p. 77—81; Schlotzhauer 2000, s. 413—415). Ймовірно, лише один із фрагментів згаданих чаш (Золотарев 1993, № 7) дійсно можна віднести до категорії пізніх іонійських киліків або їх імітацій.

Некоректно виглядає й паралель між глибокими чашами з петлеподібною ручкою або без ручок, прикрашеними концентричними смугами зсередини та по зовнішньому краю (Белов 1972, с. 21, рис. 8, б, в), та знайденими на Березані глибокими киликами і чашами з розетами із цяток у центрі верхнього фризу (Капошина 1956, с. 227, рис. 5, 6; 9, 1—2). Цей відомий посуд, початок виробництва якого сягає ще кінця VII ст. до н. е., належить до першої половини — початку третьої чверті VI ст. до н. е. (Boardman, Hayes 1973, № 2009—2041). Між цими типами посуду та зазначеними херсонеськими екземплярами немає ані типологічного, ані хронологічного зв'язку. На жаль, ніхто з дослідників не переглядав це хибне твердження, навпаки, теза про виключно іонійське походження згаданих чаш із Херсонеса набула значного поширення.

Відносно ж херсонеських чаш із коричнево-червоним покриттям у вигляді окремих смужок слід зазначити, що серед них є також і форми, які, ймовірно, можна вважати місцевими ремінісценціями аттичних чорнолакових чаш. Цього висновку можна дійти, зважаючи на характерне профілювання відігнутого назовні вінчика і перетин вертикального бортика (Золотарев 1993, табл. IX, 3, 6; X, 1—3; пор.: Sparkes, Talcott 1970, №№ 759, 802, 806). Усі ці форми датуються в межах IV ст. до н. е. Близькі за формою чорнолакові чаші походять із керамічного комплексу ранньоелліністичної цистерни, дослідженої у 97 кварталі Херсонеса (Zolotarev 2005, fig. 6). На датування чаш зі смужками в межах усього класичного періоду опосередковано може вказувати і той факт, що в ранньоелліністичному комплексі споруди У-6 на поселенні Панське-1 знайдено один фрагмент подібної миски з лакоподібними смугами на зовнішній поверхні та всередині (Hannestad, Stolba, Nastrup 2002, В 143). Автори слушно визначили херсонеське походження чаші (Ibid., р. 141—142).

Окремо слід розглянути й численні чаші з круглою петлеподібною або трапецієподібною ручкою, розташованою в одній горизонтальній площині з краєм або вище від нього, та лакоподібними смугами зовні та всередині (Белов 1972, рис. 8, б, в; 9; Золотарев 1993, табл. VIII, 11; IX, 1, 2, 4, 7, 8; X, 6—9). Не можна виключати, що такий посуд міг з'явитися ще в V ст. до н. е., повторюючи форму привізних іонійських виробів. За матеріалами Афінської агори, чаші зазначеної форми датуються останньою третиною V — останньою чвертю IV ст. до н. е. (Sparkes, Talcott 1970, № 765, 769).

Зважаючи на те, що кількість виявлених в Ольвії керамічних форм, прикрашених смужками червоно-коричневої фарби чи лаку, в культурних шарах та комплексах V ст. до н. е. неухиль-

но зростає, ми, спираючись на результати досліджень Ольвійської експедиції ІА НАН України останніх років, зокрема, й на власні спостереження, з усією відповідальністю можемо висловити припущення, що частина фрагментів, знайдених у Херсонесі, цілком могла належати імпорту з Ольвії та інших причорноморських центрів, наприклад, із сусідньої Керкінитиди чи Істрії. Безумовно, така пропозиція має бути обґрунтована результатами керамічних аналізів. Проте матеріали Ольвії, особливо V ст. до н. е., дають величезну кількість червоноглиняних чаш, тарілок, мисок, рибних блюв, лекан тощо з різноманітним набором концентричних смуг зовні та всередині у вигляді лакоподібного та фарбового покриття червоно-коричневих від-тінків. Те саме стосується і закритих форм, насамперед різноманітних глеків, які від привізного іонійського посуду другої половини VI — початку V ст. до н. е. відрізняються товщиною черепка, масивнішими формами, практично повною відсутністю варіантів у профілюванні кільцевих піддонів, вінець та ручок, якістю фарбового покриття, а також відсутністю додаткових фарб — білил та пурпуру.

Нині не викликає сумніву той факт, що появу подібної кераміки в Ольвії було інспіровано іонійським впливом. Цей посуд, на наш погляд, є тою ланкою, яка поєднала іонійську привізну кераміку пізньоархаїчного часу з елліністичною керамікою місцевого виробництва, про існування якої так прозорливо писала свого часу Т.М. Кніпович. Звісно, проблема місцевого керамічного виробництва Ольвії також потребує нового сучасного дослідження. Наші багаторічні спостереження щодо ранніх керамічних комплексів дають змогу говорити про наявність місцевого керамічного виробництва в Ольвії не пізніше третьої чверті VI ст. до н. е. (Буйських 2004; 2005)¹. Зазначимо, що візуально ольвійську кераміку іонійського типу практично неможливо відрізнити від аналогічного херсонеського посуду, який увели в науковий обіг Г.Д. Белов (Белов 1976, рис. 5, 8, 9, 11) та М.І. Золотарьов (Золотарев 1993, табл. XI—XII). Проте стосовно Херсонеса ця проблема ускладнюється необхідністю з'ясувати питання, чи то був імпорту з інших причорноморських центрів, чи, можливо, це початок власного керамічного виробництва.

Проте із зазначеного не випливає, що іонійського імпорту в Херсонесі немає. Іонійська кера-

¹ Сучасне вивчення початкового етапу місцевої розписної столової кераміки в Ольвії щойно розпочалося. На цю тему у вересні 2004 р. нами було прочитано доповідь у Бухаресті на міжнародному колоквиумі, присвяченому місцевому керамічному виробництву в Причорноморському регіоні.

міка зі смугами в керамічному комплексі Херсонеса, безумовно, є. І те, що М.І. Золотарьов звернув увагу на необхідність її детального вивчення, є його значною заслугою. Проблема в тому, що цієї кераміки набагато менше, ніж традиційно вважається, і вона належить до пізнішого етапу існування цього виду керамічного імпорту в Північному Причорномор'ї. Серйозного коригування потребують хронологічні репери, раніше розроблені для цієї кераміки. Нагадаємо, що Г.Д. Белов датував її V ст. до н. е. (Белов 1976, с. 23). Згідно ж із М.І. Золотарьовим, колекція іонійської кераміки з Херсонеса належить до останньої чверті VI — другої чверті V ст. до н. е. (Золотарев 1993, с. 14).

Ці розбіжності помітні на прикладі дискусії щодо хронології дворучних хіоських кубків, виділених з основного масиву херсонеської кераміки К.І. Зайцевою (Зайцева 1972, с. 91) та паралельно опублікованих Г.Д. Беловим (Белов 1972, с. 18). Найраніший із них, із відкритою ангобом поверхнею, двома смужками лаку зовні та розірваним лаковим покриттям усередині, було поставлено в один ряд із кубками кінця VI — початку V ст. до н. е. (Белов 1972, рис. 1). Проте в подальшому за реперну дату було прийнято лише нижню межу (Золотарев 1993, с. 68—69, № 198; пор.: Монахов, Абросимов 1993, с. 135). І ніхто не звернув уваги, що К.І. Зайцева, яка досліджувала динаміку форми зазначеного типу хіоських кубків із другої половини VI ст. до н. е., яким датувався і кубок із Тірітаки, залучений Г.Д. Беловим як аналогія, віднесла херсонеський кубок до класичної епохи, а саме, V ст. до н. е. (Зайцева 1972, с. 90—91).

Це припущення підтверджується при порівнянні профілів цих кубків (на рисунку М.І. Золотарьова (Золотарьова 1993, табл. XIV, 1) профілювання передано неточно, а криватура зовнішньої стінки в її нижній частині відсутня (правильне креслення див.: Монахов, Абросимов 1993, табл. 12, № 40)). Пізнішому часу, ніж кінець VI ст. до н. е., також відповідає не суцільне, а розірване покриття чорним лаком внутрішньої поверхні херсонеського кубка. Не випадково Р.В. Стоянов відніс цей кубок до часу «не пізніше початку V ст. до н. е.» (Стойнов 2005, с. 41). Можна нагадати й позицію Т.М. Кніпович, яку підтримали С.О. Жебелєв (Жебелев 1930, с. 158) та А.І. Тюменєв (Тюменев 1938, с. 249), згідно з якою цей кубок належить V чи, можливо, початку IV ст. до н. е.

Кінцем VI — початком V ст. до н. е. датовано аск, походження якого М.І. Золотарьов із деякими ваганнями пов'язував із о. Самос (Золотарев 1993, № 190, табл. I, 2), що, швидше за все, є даниною давній традиції, згідно з якою кільцеподібні аски пізньоархаїчного часу відносили до

самоської продукції (див., наприклад: Скуднова 1988, №№ 86, 122, 140, 142, 146, 158 та ін.). Ці та подібні аски, напевне, мають східногрецьке походження, проте пов'язувати їх лише з Самосом, звісно, не слід. Важливіше звернути увагу на форму херсонеського аска, який відрізняється від сплюснених асків другої половини VI ст. до н. е. та має видовжені пропорції, що може свідчити на користь його датування пізнішим часом, ніж кінець VI ст. до н. е.²

Основну частину привізної іонійської кераміки зі смугами (горло глечика з ребром під вінцем (Золотарев 1993, табл. V, 7; VIII, 3)) було правильно датовано М.І. Золотарьовим початком — першою половиною V ст. до н. е. Аналогічний глек із некрополя Ольвії віднесено до початку V ст. до н. е. (Скуднова 1988, № 118). До іонійського імпорту рубежу VI—V — початку V ст. до н. е. належить і фрагмент тонкостінної чаші, що є пізнім варіантом іонійських смугастих чаш (Золотарев 1993, № 178, табл. XIII, 9). Фрагменти лекан та їх кришок тяжіють до кінця пізньоархаїчного — початку ранньокласичного часу (Золотарев 1993, № 75—79).

Окрему групу становлять світильники із колекції іонійської кераміки Херсонеса, яким було присвячено окрему детальну публікацію (Журавлев, Хршановски 1999, с. 50—59). Незважаючи на наявність трьох світильників, датованих згідно з аналогіями в межах чи кінцем VI—V ст. до н. е., їх не можна вважати надійним хронологічним репером, принаймні в межах лише другої половини VI ст. до н. е. З Херсонеса походить також і значна серія теракот, найраніші з яких належать до першої половини V ст. до н. е. (Шевченко 1998, с. 67—68).

Отже, на нашу думку, іонійську смугасту кераміку, наявність якої у Херсонесі безумовна, насправді представлено на цій пам'ятці набагато меншою кількістю. Значна частина посуду з орнаментом у вигляді смужок, імовірно, належить локальним імітаціям привізної іонійської кераміки або, згідно з Т.М. Кніпович, кераміці іонійського типу. Який центр виробляв ці імітації — місцевий херсонеський чи будь-який інший причорноморський — це завдання для майбутніх досліджень. Поки ж очевидно, що в херсонеській колекції іонійського походження немає жодного фрагмента, який упевнено можна було б датувати останньою чвертю VI ст. до н. е. Ті ж фрагменти, які «заходять» у кінець VI ст. до н. е., мають верхню хронологічну межу в першій половині V ст. до н. е. Це означає, що іонійську кераміку зі смугами з Херсонеса, яку представ-

² Про динаміку форми асків другої половини VI — перших десятиріч V ст. до н. е. див. детальніше: Ильина 2000, с. 205.

лено найпізнішими типами існування цього виду столового посуду, наразі можна датувати лише в широких хронологічних межах початку — першої половини V ст. до н. е.

Цей висновок принципово важливий, оскільки в уяві абсолютної більшості дослідників ідея про домінування іонійської кераміки в ранньому Херсонесі є беззаперечною. Насправді, відсоток суто іонійської смугастої кераміки в Херсонесі зовсім не такий значний, як вважалося дотепер. Зважаючи на це, іонійську кераміку не можна залучати до аргументації про заснування Херсонеса у другій половині VI ст. до н. е. Очевидна її відсутність у похованнях раннього херсонеського некрополя.

Отже, для з'ясування реальної кількості кераміки архаїчного часу необхідно звернутися до аттичного розписного столового посуду, датування якого розроблено найдетальніше. Одним із найраніших є фрагмент дрібнофігурного *Vandur*, який був правильно співвіднесений із виробами майстра Тлесона (Зедгенідзе 1979, с. 27). Це означає, що верхня дата цього киліка обмежена 30-ми рр. VI ст. до н. е. Другий фрагмент — від кришки лекани із зображенням пантер і птахів — було віднесено до продукції керамічних майстерень Беотії та датовано третьою чвертю VI ст. до н. е. (Золотарев 1993, с. 19, т. XXI; Zolotarev 1996, p. 374, fig. 1). Незважаючи на те, що беотійське походження лекани видається дискусійним (Boardman, 1998, p. 204), саме ці два фрагменти можна дійсно датувати другою половиною VI ст. до н. е.

Усі ж інші фрагменти чорнофігурної аттичної кераміки датуються вже після VI—V ст. до н. е. З огляду на це показовою є дискусія щодо хронології чорнофігурних ваз майстрів *Beldam* та *Haimon*. Лекіфи майстерні *Beldam* А.А. Зедгенідзе датувала третьою чвертю V ст. до н. е. (Зедгенідзе 1979, с. 27, рис. 2, 4, 6). М.І. Золотарьов вважав, що ці вази та інші фрагменти посуду цих груп належать до кінця VI — першої чверті V ст. до н. е. (Золотарев 1993, с. 61). Проте діяльність цих майстерень охоплює усю першу половину V ст. до н. е., починаючи з 490 р. до н. е. (Boardman 1997, p. 149). Ця дата добре узгоджується з іншими фрагментами чорнофігурної аттичної кераміки з Херсонеса, які належать першій половині V ст. до н. е. Починаючи з середини цього сторіччя датуються і найраніші фрагменти аттичної червонофігурної кераміки (Зедгенідзе 1979, с. 27—28, рис. 2).

Ревізія найраніших керамічних матеріалів, що походять із Херсонеса, дає змогу зробити кілька принципово нових висновків та запропонувати для подальшого обговорення нові проблеми, пов'язані зі встановленням часу заснування Херсонеса Таврійського. Цілком очевид-

но, що, за винятком двох чорнофігурних фрагментів, у Херсонесі ще й досі не виявлено керамічних матеріалів, які можна було б надійно віднести до VI ст. до н. е. Не слід також залучати до хронологічних побудов і ті поодинокі фрагменти імпортного посуду, які датуються в межах першої половини VI ст. до н. е. та потрапили до колекції Херсонеського заповідника з приватних зібрань ще на початку XX ст., як це було зроблено із коринфським арибаллом «Лінійного стилю» (Vinogradov, Zolotarev 1990; Vinogradov 1997, taf. 21).

У хронологічних побудовах М.І. Золотарьова значну увагу було приділено динаміці формування керамічної колекції з огляду на досвід вивчення ранніх нашарувань інших північно-причорноморських античних центрів. Дослідник слушно зауважив, що між заснуванням пам'ятки та появою перших поховань на некрополі минуло близько 25—30 років, що приблизно відповідає життю одного (першого) покоління колоністів (Золотарев 1993, с. 19). Це дійсно так, проте спостереження над хронологією кераміки з некрополя дають змогу стверджувати, що найраніші поховання були здійснені тут не наприкінці VI — першій чверті V ст. до н. е., а не раніше другої чверті — ближче до середини V ст. до н. е. Відповідно, і відлік постійного життя на пам'ятці, на наш погляд, слід вести не з останньої чверті VI ст. до н. е. (не кажучи вже про третю чверть цього сторіччя), а не раніше першої чверті V ст. до н. е., можливо, після її середини. Саме цьому часу відповідає масова колекція, що містить керамічну тару, столовий посуд, посуд для приготування їжі та речі спеціального призначення — світильники, лекани, лекіфи, теракоти тощо.

Стосовно ж фрагментів чорнофігурних ваз, відокремлених від основної колекції, як мінімум, півстолітньою лакуною, то вони, дійсно, не визначають часу заснування міста. Не можна також слідом за А.А. Зедгенідзе стверджувати, що такий посуд використовували в побуті колоністи і в IV ст. до н. е. Зокрема, Борисфен та Ольвія дають виразні приклади окремих фрагментів, відокремлених від масової керамічної колекції, — не менше чверті сторіччя і не менше 35—40 років, відповідно (Ильина 2000, с. 201—202; 2004, с. 77—78). Масова колекція керамічних матеріалів із Борисфена бере свій початок після середини третьої чверті VII ст. до н. е. (Копейкина 1979, с. 106—107), в Ольвії — від рубежу першої — другої чвертей VI ст. до н. е. (Буйских 2004, с. 37). Крім того, загальновідомо, що друга половина VI ст. до н. е. і в Борисфені, і в Ольвії (і на Боспорі) забезпечена колосальною кількістю різноманітної керамічної продукції, представленою амфорною тарою,

розписним та простим столовим посудом із численних центрів Східного Середземномор'я та материкової Греції. Імпорт дуже швидко, принаймні через покоління, було підтримано місцевим керамічним виробництвом. Наразі про Херсонес нічого подібного стверджувати не можна.

Насамкінець зауважимо, що ми не мали на меті переглядати причини та характер заснування Херсонеса, а лише намагалися, спираючись на сучасні уявлення про ранні культурні нашарування та колекції раннього керамічного імпорту, що походять із інших центрів Північного Причорномор'я, показати, що відомі на сьогодні археологічні матеріали з Херсонеса не підтверджують гіпотези про його заснування ані в третій, ані в останній чвертях VI ст. до н. е. На нашу думку, говорити про наявність постійної життєдіяльності на території Херсонеса раніше середини першої чверті V ст. до н. е. навряд чи можливо.

Отже, в проблемі, про яку йдеться, не можна ставити крапку і вважати її остаточно розв'язаною. Питання про час заснування Херсонеса і причини, що зумовили цю подію, як і раніше,

лишаються відкритими. Крім того, результат нашої роботи свідчить про нагальну необхідність періодичної ревізії археологічних матеріалів, особливо тих, які пов'язані із визнанням реперних дат існування археологічної пам'ятки. Запропонована історична реконструкція стає історичною реальністю, коли вона підтримана об'єктивними археологічними даними. Звісно, не можна виключати, що і наш висновок із часом буде переглянuto, адже кожний польовий сезон приносить відкриття, які змушують дослідників коригувати гіпотези — свої і попередників³.

³ Уже після написання цієї статті ми ознайомилися зі «свіжою» колективною монографією «Греки та варвари Північного Причорномор'я у скіфську епоху» (СПб., 2005), в якій цілком справедливо було висловлено сумнів щодо відповідності археологічних джерел запропонованій даті заснування Херсонеса наприкінці VI ст. до н. е. Було наголошено на необхідності порівняння матеріалів Херсонеса з синхронними північнопричорноморськими пам'ятками (Рогов 2005, с. 147). Час, що минув, лише підтвердив необхідність такої роботи.

- Белов Г.Д. Эллинистический дом в Херсонесе // ТГЭ. — 1962. — Т. 7. — С. 143—183.
- Белов Г.Д. Ионийская керамика из Херсонеса // ТГЭ. — 1972. — Т. 13. — С. 17—26.
- Белов Г.Д. Керамика конца V—IV веков до н. э. из некрополя Херсонеса // ТГЭ. — 1976. — Т. 17. — С. 112—122.
- Брашинский И.Б. Греческий керамический импорт на Нижнем Дону в V—III вв. до н. э. — Л., 1980.
- Гриневиц К.Э. Херсонес Таврический. — Севастополь, 1928.
- Гриневиц К.Э. Аттический краснофигурный оксибаф № 1517 из Херсонеса как датировочный термин для древнегреческой оборонительной стены // ХСб. — 1959. — Вып. 5. — С. 115—119.
- Буйских А.В. О керамических комплексах VI в. до н. э. из Ольвии // БЧ. — 2004. — Вып. 5. — С. 36—42.
- Буйских А.В. Новая землянка VI в. до н. э. в Ольвии: новый взгляд на старые проблемы // Боспорский феномен: проблема соотношения письменных и археологических источников. — СПб., 2005. — С. 183—186.
- Виноградов Ю.Г., Золотарев М.И. Год рождения Херсонеса Таврического // ХСб. — 1998. — Вып. 9. — С. 36—46.
- Виноградов Ю.Г., Золотарев М.И. Херсонес изначальный // Древнейшие государства Восточной Европы. 1996—1997. — 1999. — С. 91—129.
- Гайдукевич В.Ф. Некрополи некоторых боспорских городов // МИА. — № 69. — 1959 — С. 154—238.
- Жебелев С.А. Возникновение Херсонеса Таврического // ДАН. Серия В. — 1930. — № 9. — С. 157—162.
- Журавлев Д.В., Христановски Л. Группа греческих светильников их Херсонеса // ХСб. — 1999. — Вып. 10. — С. 50—59.
- Зайцева К.И. Кубки V—IV вв. до н. э. из Ольвии // ТГЭ. — 1972. — Т. 13. — С. 90—97.
- Зеденидзе А.А. О времени основания Херсонеса Таврического // КСИА. — 1979. — Вып. 159. — С. 26—34.
- Золотарев М.И. Херсонесская архаика. — Севастополь, 1993.
- Золотарев М.И. О двух этапах строительства в Северо-Восточном районе Херсонеса в IV в. до н. э. // ХСб. — 1996. — Вып. 7. — С. 37—47.
- Ильина Ю.И. О новых находках восточно-греческой керамики на острове Березань // ΣΥΣΣΙΤΙΑ. Памяти Ю.В. Андреева. — СПб., 2000. — С. 201—209.
- Ильина Ю.И. Ранняя керамика из Ольвии // Боспорский феномен: проблемы хронологии и датировки памятников. — СПб., 2004. — Ч. 2. — С. 75—83.
- Капошина С.И. Из истории греческой колонизации Нижнего Побужья // МИА. — 1956. — № 50. — С. 211—254.
- Книпович Т.Н. Керамика местного производства из раскопа И // Ольвия. — 1940. — Т. 1. — С. 129—170.
- Копейкина Л.В. Особенности развития Березанского поселения в связи с ходом колонизационного процесса: Материалы I Всесоюз. симпозиума по древней истории Причерноморья. Цхалтубо, 1977 // ПГКСВП. — Тбилиси, 1979. — С. 106—113.
- Кутайсов В.А., Ланцов С.Б. Некрополь античной Керкинитиды. Каталог погребений. Препринт. — К., 1989.
- Кутайсов В.А. Керкинитиды в античную эпоху. — К., 2004.

- Косцюшко-Валюжинич К.К.* Отчет о раскопках в Херсонесе Таврическом в 1903 г. // ИАК. — 1905. — Вып. 16. — С. 37—110.
- Монахов С.Ю.* Греческие амфоры в Причерноморье. — Москва; Саратов, 2003.
- Монахов С.Ю., Абросимов Э.Н.* Новое о старых материалах из херсонесского некрополя // АМА. — 1993. — Вып. 9. — С. 118—159.
- Рогов Е.Я.* Проблема основания Херсонеса // Греки и варвары Северного Причерноморья в скифскую эпоху. — СПб., 2005. — С. 146—148.
- Ростовцев М.И.* Эллинство и иранство на Юге России. — Пг., 1918.
- Рубан В.В.* О хронологии раннеантичных поселений Бугского лимана (по материалам хиосских амфор) // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. — К., 1982. — С. 96—113.
- Скуднова В.М.* Архаический некрополь Ольвии. — Л., 1988.
- Стоянов Р.В.* Некрополь Херсонеса Таврического V—I вв. до н. э.: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук — ИИМК РАН. — СПб., 2004.
- Стоянов Р.В.* Хронология подстенного склепа 1012 // Боспорский феномен: проблемы хронологии и датировки памятников. — СПб., 2004а. — Ч. 2. — С. 122—130.
- Стоянов Р.В.* Расписная и чернолаковая столовая керамика из некрополя Херсонеса Таврического V—I вв. до н. э. // БИ. — Вып. 8. — Симферополь; Керчь, 2005. — С. 39—53.
- Суриков И.Е.* О некоторых факторах колониационной политики Гераклеи Понтийской // Проблемы истории, филологии, культуры. — 2002. — Вып. 12. — С. 72—82.
- Суриков И.Е.* Черноморское эхо катастрофы в Сардах (Персидское завоевание державы Мермнадов и колониационная политика Гераклеи Понтийской) // Античная цивилизация и варварский мир. — М., 2006. — С. 47—72.
- Тюменев А.И.* Херсонесские этюды // ВДИ. — 1938. — № 2 (3). — С. 245—275.
- Фармаковский Б.В.* Раскопки в Ольвии // ОАК за 1911 г. — СПб., 1914. — С. 1—25.
- Шевченко А.В.* Культовые терракоты раннего Херсонеса (V — первая половина IV вв. до н. э.) // ВДИ. — 1998. — № 3. — С. 53—68.
- Щеглов А.Н.* Некрополь у Песочной бухты близ Херсонеса // 1975. — КСИА. — Вып. 143. — С. 109—116.
- Boardman J.* Athenian Black-Figure Vases. — London, 1997.
- Boardman J.* Olbia and Berezan: the Early Pottery // G.R. Tsatskheladze (Ed.). The Greek Colonisation of the Black Sea Area: Historical Interpretation of Archaeology (Historia Einzelschriften 121). — Stuttgart, 1998. — P. 201—204.
- Boardman J., Hayes J.* Excavations at Tocra 1963—1965. The Archaic Deposits II and Later Deposits. — London, 1973.
- Hannestad L., Stolba V.F., Hastrup H.B.* Black-Glazed, Red-Figure and Grey Ware Pottery // Hannestad L., Stolba V. F., Ščeglov A. N. (Ed.). Panskoye I. Vol. 1. — Aarhus, 2002. — P. 127—149.
- Hind J.* Megarian Colonisation in the Western Half of the Black Sea (Sister- and Daughter-Cities of Heracleia) // G.R. Tsatskheladze (Ed.). The Greek Colonisation of the Black Sea Area: Historical Interpretation of Archaeology (Historia Einzelschriften 121). — Stuttgart, 1998. — P. 131—152.
- Isler H.-P.* Samos: La ceramica arcaica // Les céramiques de la Grèce de l'est et leur diffusion en Occident. — Paris; Naples, 1978. — P. 71—84.
- Saprykin S.Y.* The Foundation of Tauric Chersonesus // G.R. Tsatskheladze (Ed.). The Greek Colonisation of the Black Sea Area: Historical Interpretation of Archaeology (Historia Einzelschriften 121). — Stuttgart, 1998. — P. 227—248.
- Schlottzauer U.* Die südionischen Knickrandschalen: Formen und Entwicklung der sog. Ionischen Schalen in archaischer Zeit // Krininger F. (Hrsg.). Die Ägäis und das Westliche Mittelmeer. Wien, 2000. — S. 407—416.
- Schneiderwirth H.* Das pontische Heraklea. — Heiligenstadt, 1882.
- Sparkes B.F., Talcott L.* Black and Plain Pottery of VIth-Vth Centuries B.C. // Athenian Agora — Vol. 12. — Princeton, 1970. — 470 p., 100 pl.
- Thalmann J.P.* Céramique trouvée à Amathonte // G. Gjerstad et. al. Greek Geometric and Archaic Pottery found in Cyprus. — Stockholm, 1977. — P. 65—86.
- Vallet G., Villard F.* Mégara Hyblaea V // MEFR 67, 1955.
- Vinogradov Ju.G.* Pontische Studien. — Mainz, 1997. — 703 s.
- Vinogradov J.G., Zolotarev M.I.* La Chersonèse de la fin de l'archaïsme // Le Pont-Euxin vu par les Grecs. — Paris, 1990. — P. 85—119.
- Zolotarev M.* Sur la chronologie de Chersonésos à l'époque archaïque // O. Lordkipanidzé, P. Lévêque (Ed.). Sur les traces des Argonautes. Actes du 6e symposium de Vani. — Paris, 1996. — P. 311—317.
- Zolotarev M.I.* A Hellenistic Ceramic Deposit from the North-eastern Sector of Chersonesos // V.F. Stolba, L. Hannestad (Ed.). Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400—100 BC. — Aarhus, 2005. — P. 193—216.

Одержано 07.03.2006

К ВОПРОСУ О ВРЕМЕНИ ОСНОВАНИЯ ХЕРСОНЕСА ТАВРИЧЕСКОГО

Статья посвящена пересмотру даты основания Херсонеса Таврического во второй половине VI в. до н. э., предложенной Ю.Г. Виноградовым и М.И. Золотаревым. В результате анализа основных показателей материальной культуры — амфорной тары и расписной столовой керамики, среди которой отдельно рассмотрена привозная ионийская и аттическая, с привлечением новейших датировок, установлено, что начало формирования массовой керамической коллекции и начало жизни на памятнике относятся к первой четверти V в. до н. э. Ранние погребения городского некрополя датируются второй четвертью — серединой этого столетия. Значительный массив столовой керамики, традиционно принимаемый за ионийскую полосатую, предложено определять как керамику ионийского типа и относить ее к местному керамическому производству, имитировавшему привозные образцы.

Bujskykh A.V.

TO THE QUESTION OF THE FOUNDATION DATE OF TAURIC CHERSONESOS

The article is devoted to reconsideration of the foundation date of the Tauric Chersonesos at the second half of the 6th c. BC, suggested by Yu.I. Vinogradov and M.I. Zolotaryov. Based on the analysis of the main indices of the material culture such as amphorae and painted dinner ceramics, among which the imported Ionic and Attic items are separately examined in the paper, the author using the recent dates has determined that the beginning of the forming of mass ceramic collection and the beginning of life on the site date from the first quarter of the 5th c. BC. The early burials of the city necropolis are dated from the second quarter – middle of the same century. The bulk of the dinner ceramics usually viewed as the Ionic Striped is proposed to be defined as the ceramics of the Ionic type and referred to the local ceramic production which imitated the imported examples.

Т.М. Шевченко

ПОХОВАННЯ В КОНТЕКСТІ РОДИННОЇ РЕЛІГІЇ ХЕРСОНЕСА ТАВРІЙСЬКОГО

У статті розглянуто поховання як частину культів, що відправлялися в колі сім'ї в античному Херсонесі. За матеріалами некрополя виділено риси обряду, що засвідчують родинний характер поховального культу.

У релігійній практиці давніх греків ушанування богів відбувалося на різних рівнях: родинному, общинному, а іноді й інших груп, наприклад, філі чи спеціально створеного релігійного об'єднання (докл. див.: Фюстель-де-Куланж 1903, с. 104; Burkert 1985, р. 13). На кожному з цих рівнів могли поклонятися тим самим божествам, проводити схожі ритуали за участю тих самих громадян та членів їхніх сімей. Відмінність полягала лише в кількості та принципі спорідненості учасників.

Науковці наголошують на первинності родинних культів щодо всіх інших, адже їх коріння сягає набагато глибше, і вони зберігають більш давні традиції релігійних практик (Фюстель-де-Куланж 1903, с. 23—24; Burkert 1985, р. 95). Відповідно, цю сферу релігії найменше

зафіксовано археологічно, історично та етнографічно. Родина мешкала в одному будинку зі спільним вогнищем, яке мало і господарче, і сакральне значення (див., напр.: Мещеряков 1980, с. 13). На цьому ґрунтувалися культу сім'ї, визначалися коло й обов'язки учасників залежно від їх позиції і статусу в сім'ї. Культіві дії, пов'язані з найважливішими подіями в житті родини — народженням, шлюбом та смертю — відбувалися здебільшого в оселі.

Родинні культу та обряди мають спільну основу — ідею циклічного продовження життя: народження, шлюб, смерть, що змінюють одне одного і створюють безперервність людського існування. Дослідники часто вказують на взаємозв'язок цих трьох елементів життя: наявність рис одних ритуалів у інших. Таким є, наприклад, зв'язок поховальної процесії із весільною (Burkert 1985, р. 99), поховального інвентарю з